

Wilhelm Sagbrandt – statare på Salsta

Den nu 97-åriga Wilhelm Sagbrandt har vid ett flertal tillfällen berättat för Alf Johansson om sitt liv och leverne. Det som nu återberättas handlar i huvudsak om Sagbrandts arbete som statare under Salstagodset.

Uppväxten

Wilhelm Sagbrandt föddes 1905 i Skuttunge som son till en dräng. Fadern avled när han var två år. Modern fick då ensam stå för försörjningen genom att arbeta som mjölkerska. Efter några år gifte hon om sig med en backstugusittare. I detta fall kom det att innebära en uppväxt tillsammans med fyra syskon i ett mindre hus (backstuga) på en annans mark och där familjen levde av faderns tillfälliga dagsverken åt stugägaren.

Tidigt självförsörjande

Efter avslutad sexårig folkskola var det naturligt att ge sig iväg hemifrån och försörja sig själv genom eget arbete. Den 13-åriga pojken fick då ett arbete som dräng och för detta blev belöningen mat, husrum och kläder. Var man tidigare van att gå i lagade och lappade kläder, samt att gå barfota långt in på hösten för att inte i onödan slita på strumpor och skor, var det en underbar upplevelse att få nya kläder och skor.

Han flyttade sedan runt som dräng på olika ställen i olika socknar i Uppland. Han sade alltid upp platsen själv i hopp om att hela tiden få det lite bättre, men dessvärre blev det inte alltid så. Att man som dräng fick dela sin säng med någon annan dräng var inte ovanligt.

Wilhelm Sagbrandt

Bildande av familj kräver bostad

När Sagbrandt arbetade på en gård i Films socken träffade han sin blivande hustru Helga som då arbetade som piga på en närliggande gård och 1930 gifte de sig. Efter 12 års arbete som dräng blev det dags att byta ut dräng- och pigkammare till en gemensam bostad. Hade man genom mångårigt arbete skaffat sig en gedigen lantbruksutbildning, men var i avsaknad av eget kapital, fanns det ingen möjlighet att skaffa sig en egen liten gård. Den enda möjligheten var att skaffa sig ett arbete som statkarl och genom detta få en gemensam bostad.

Statare på Salsta

Sommaren 1936 fanns en annons införd i UNT om att man sökte en ställföreträdande ladugårdsförman (2:e man) på Salsta-Vattholmas egendom. Sagbrandt sökte tjänsten och fick då prata med rättsaren Gustafsson. I egenskap av rättsare hade Gustafsson förtroendet av ägaren till egendomen, Wera von Essen (som samma år blev änka efter Gustaf Fredrik von Essen), att bli sköta all rekrytering av personal till gården. I hård konkurrens med andra sökande fick han arbetet. Drängen som blivit ladugårdskarl skulle nu även kunna rycka in som ladugårdsförman när så krävdes, men han kom fortfarande att tillhöra statargruppen och därmed även fortsättningsvis dela dess levnadsvillkor.

Familjen som då bestod av fyra personer (de kom så småningom att bestå av 6 personer) och dess bohag hämtades den 24 oktober (normalt flyttningsdatum för en statare) 1936 med lastbil från Vassunda för transport till Salsta. I samband med flyttning skulle man normalt ha en veckas ledighet (slankvecka) för att hinna installera sig i sin nya miljö för att därefter påbörja sitt nya arbete den 1 nov. Eftersom det just då rådde brist på arbetskraft kom man överrens om att slankveckan skulle minskas till en halv vecka.

Arbetsuppgifterna

Fyra man skulle klara av skötsel, utfodring, mjölkning etc av ett hundratal kor av rasen svensk röd- och vit boskap (SRB) enligt nedanstående arbetsschema:

4.00–4.45 Utfodring av korna med gröpe (kraftfoder gjord av grovmalen blandsäd). Medan korna åt mockade man och skottade ut dyngan i dyngstacken.

4.45–7.00 pågick mjölkningen som måste vara avslutad till 7.00 då mjölkbilen kom. Mjölken kördes under Sagbrandts tid till Mjölkcentralen i Uppsala.

7.00–7.30 Frukost

7.30–9.45 När frukosten var avslutad lades halm i foderborden. Korna fick äta så mycket dom ville av detta fram till 9.30 då foderborden stängdes. Under tiden korna åt ryktades dessa. Det halm som var kvar i foderborden 9.30 lade man mellan korna som strö. Därefter skulle det vara tyst i ladugården så att korna i lugn och ro kunde bearbeta sin föda genom att idissla.

9.45–13.00 Lunch. Det var också den tid på dagen då man kunde ägna sig åt sitt ”eget jordbruk”.

13.00–18.00 Arbete utan rast. Förmiddagsproceduren upprepades igen men med det undantaget att när höet var uppätet fick kon ensilage i stället för halm. Ensilaget fick man från den andra vallskörden som kördes in ”grön” (ej torkad) och packades hårt tillsammans med mjölksyrabildande bakterier i någon av de två torsilon som fortfarande finns kvar. Detta gav ett foder med en hög energi- och proteinkoncentration. Kvällsmjölknigen skulle vara avslutad 18.00. 1936 mjölkade en ko i genomsnitt ca 10 liter om dagen. Numera får man den dubbla mängden.

När Sagbrandt kom till Salsta hade man introducerat mjölkmaskinen men den var till att börja med inte så effektiv att den drog ur all mjölk från kons juver, därför gick mjölkerskor efter och drog ur den sista mjölken för hand. Detta arbete utfördes av statarhustrur. Sagbrandts hustru fick göra detta varje dag i varannan månad mot en viss ersättning, förmodligen med cirka en krona per arbetsdag.

Medan mjölkningen pågick körde man in torrfoder (hö) från en i vinkel sammanbyggd lada (som fortfarande finns kvar) på en fodervagn som gick på räls från ladan. Detta hö fick korna äta av under mjölkningen och under ladugårdspersonalens frukost. Höet hade man bärgat under slåttern som inträffade under midsommartiden. Detta hö kom från en vall som oftast bestod av klöver och timotej och som torkades under bar himmel på hässjor innan det kördes in i ladan.

Mjölken förvarades i 50-liters mjölkflaskor som placerades i en bassäng med iskylt vatten tills mjölk bilen kom påföljande morgon. Vattenbassängen fanns i ett särskilt rum i statarlängan. Vattnet kom med självtryck från en källa öster om Gammelträdgården. Isen hade man under vintern tagit från ån, dammen eller någon närliggande sjö. Denna förvarades sedan i en isstack som var övertäckt med ett tjockt lager sågspån. När vintern var slut gällde det att ha en rejäl isstack eftersom isen skulle räcka under både vår, sommar och höst.

Statarna hade lång arbetstid

Räknar man ut den dagliga arbetstiden ser man att den var 10 timmar och 15 minuter. Ledighet fick man endast var 3:e röd dag. Ingen semester hade man förrän 1944. Egna beräkningar visar att man med dessa givna villkor får en effektiv årsarbetstid på cirka 3 600 timmar vilket kan jämföras med dagens årsarbetstid för en heltidsarbetande som är på c:a 1800 timmar. Beaktar man sedan att arbetsdebuten skedde vid en tidigare ålder, pension fick man först vid 67 års ålder, sjukskrivningar existerade nästan inte, ingen reducerad arbetstid fick man som kompensation för arbete under obekvämtid etc. inser man lätt vilken enorm arbetsbelastning en statare hade. Förmodligen nedlade dessa människor under sin livstid tre gånger så många arbetstimmar som medelsvensken gör idag.

Ersättning för arbetet

Ersättningen för det utförda arbetet utgick i första hand som stat (naturaförmåner), endast en mindre årlig summa, 825 kr, utbetalades kontant.

Den viktigaste förmånen var fri bostad. I Sagbrandts fall låg denna ett tiotal meter från ladugårdsbyggnaden i en statarlänga där 3 statarfamiljer bodde. Alla där boende familjer hade sitt

arbete i ladugården. Varje lägenhet bestod av kök och kammare. Innan huset blev statarlänga hade det varit mejeri. Sagbrandts kom att bo i den del av längan som tidigare fungerat som ostlager. Statarlängan revs tyvärr i slutet av 1970-talet trots att det i bebyggelseinventeringen över Salsta från 1978 står att denna byggnad bör bevaras.

Vidare ingick ved (fri vedbrand) huggen i kassved. Vedspis fanns i köket och kakelugn i kammaren. Under krigsåren rådde ransonering på ved, så fick man kompletteringselda med sågspån. Genom en tillsats (plåtmila) till kakelugnen kunde man ladda sitt sågspån som sedan låg och kolade och på detta sätt utstrålade värme.

Vad gäller livsmedelsförsörjningen hade man uthus med plats för egen gris samt höns efter husets östra sida. Godset levererade blandsäd till djurens utfodring. Man fick vidare råg och vete så att man kunde baka sitt eget bröd. Ibland kunde man byta rågmjöl mot spisbröd (hårt bröd) av mjölnaren i Järsta. Vetebröd bakades alltid i den ugn som fanns i vedspisen. Man erhöll också 4 liter sötmjolk om dagen. De få gånger det blev någon mjölk över kunde eget smör beredas.

Sagbrandts hade vidare möjlighet till husbehovsodling. Man hade en rad (list) med äppelträd varvade med vinbärsbuskar och krusbär på fältet mellan gammelträdgården och den nuvarande maskinhallen. Det fanns potatisland mellan listerna. Familjen hade också grönsaksland omedelbart söder om statarlängan.

Anställningskontraktet var på ett år i taget. Detta förlängdes automatiskt så länge de båda parterna var nöjda med varandra.

Klagomål medförde befodran?

Statarlängor var i många fall ökända för dess dåliga standard. Eftersom statare i praktiken inte hade någon anställningstrygghet och i många fall förlorade sitt arbete om de var fackligt aktiva var det väldigt få som ville klaga på sådana missförhållanden. På många gods skulle detta ha medfört att man förlorat sitt arbete och därmed kanske sin enda möjlighet till ett drägligt liv. Något väl fungerande socialt skydds nät existerade inte.

Under vintern 1936–37 blev familjen medveten om att den bostad man erhållit inte uppfyllde kravet på en bra bostad som det stod inskrivet i anställningskontraktet att man skulle ha. Efter att ha insett detta besöktes Salsta-Vattholma av Lantarbetarförbundets avdelning 180 som skulle hjälpa till med att rätta till detta problem. Men ingen som helst hjälp erhöles av fackförningsstyrelsen. Som den handlingskraftiga man Salbrandt var tog han då själv kontakt med ägaren och fick denna att stå för en upprustning av hela statarlängan. Salbrandts lägenhet rustades dock sist.

Fackförningsstyrelsens passivitet ledde till att medlemmarna vid nästkommande årsmöte valde en helt ny styrelse med Sagbrandt som dess ordförande. Trots detta, eller kanske tack vare sin visade framåtanda, blev Sagbrandt 1939 av Wera von Essen befordrad till ladugårdsförman.

Salsta-Vattholma egendomar

Salsta-Vattholma egendomar var mellan 1904 och 1976 i von Essens ägo. Inom dess ägo fanns ett mycket stort skogsbe-

stånd samt cirka 500 ha öppen jord bestående av åkrar, ängar och hagmark. Salstas ladugård rymde ett hundratal kor och Vattholmas ladugård ett 80-tal kor. Inom godset fanns det också ett uppfödningstall med plats för 30-40 ungdjur i Kallmyra. Ladugården vid Salsta revs 1976 och den vid Vatt-
holma brann ner 1979.

Huvudkontoret för egendomen fanns under denna tid i Trollbo och under Sagbrandts tid sköttes detta kontor av kontoristen Tunell. Denna hade då f.d klensmedjan (rosa huset på andra sidan ån) som tjänstebostad.

Ladugården i Salsta

Efter att den gamla ladugården brunnit ner runt sekelskiftet 1900 uppfördes en ny ladugård 1901-02.

Denna var exteriört en storstilad byggnad med plats för ett hundratal kor. Byggnaden var uppförd i betong och tegel. För att öka ljusinsläppet fanns det en fönsterförsedd uppbyggnad på taket, en s k lanternin. På detta sätt fick man även högre i tak inne i ladugården vilket medförde att all den vattenånga som korna utandades blev lättare att ventileras bort. För att få dessa miljömässiga fördelar fick man avstå från den traditionella höskullen. I och med att Salsta elektrifierades 1920 fick man även elektriskt ljus inomhus. Tidigare hade man använt sig av fotogenlampor.

Djursjukdomar

En sjukdom som grasserade hårt i Salsta ladugård 1939 var tuberkulos (TBC). Den form av tuberkulosbakterier som drabbade korna var av den sort som angrep juvret och genom opastöriserad mjölk även kunde angripa människan. Besättningen fick då slaktas och en ny TBC-fri besättning införskaffas.

Den nya besättningen fick man genom att man från Vattholma ladugård tog nyfödda kalvar innan dessa kommit i kontakt med sin "mamma". Kalvarna uppföddes sedan med garanterad TBC-fri mjölk.

Andra åkommor som kunde förekomma var t.ex kalvförlamning, juverfel och problem i samband med kalvning. Det sistnämnda åtgärdades genom att man fattade tag om klövarna och i samband med att värkarna inträffade hjälpte till att dra ut kalven.

Bisysslor

Wera von Essen hade ett stort intresse för vävning. För att ha ett så bra utgångsmaterial som möjligt hade godset en egen uppsättning av speciellt lämpade får för detta ändamål. Dessa hystes i det gamla Bielkestallet och betade i hagarna i dess närhet. När fåren skulle klippas bytte Sagbrandt ut ladugårdsarbetet mot fårklippning.

När "slottets egna grisar" skulle slaktas och styckas fick Sagbrandt rycka in. Dessa dagar intogs lunchen i personalmatsalen på slottet. Ville det sig riktigt väl, kunde friherrinnan komma ner med en snaps till måltiden. Svinstian var inrymd i det gamla Bielkestallet. I samband med att den årliga älgjakten inföll extraknäckte Sagbrandt med slaktning och styckning av dessa djur. Detta skedde i ett särskild rum i statarlängan.

Fritidssysselsättningar

Eftersom man på årsbasis arbetade dubbelt så mycket som man nu normalt gör, var fritiden stark begränsad. Den största delen av denna ägnades åt fackligt arbete och åt olika politiska uppdrag inom det socialdemokratiska partiet. Någon enstaka gång kunde man gå ned till ån och försöka dra upp en fisk. Fisket var fritt för alla. I samband med kräftfisket fick alla statare sig tilldelade några hundra meter av ån för eget fiske. Innan kräftpesten kom var det inte ovanligt att man redan den första natten kunde håva in något tjug med kräftor.

Utslitna höfter

1954 då Sagbrandt uppnått 49 års ålder satte höftproblem stopp för vidare arbete i Salsta. 1955 upplärdes han till kontrollassistent för att 1956 kunna tillträda tjänsten under Hus-hållningssällskapets regi. Detta innebar att kontakten med ladugårdar och dess kor kunde upprätthållas intill pensioneringen.

Alf Johansson

Statarna var jordbruksarbetare på större gårdar. De hade en anställningstid på ett år. Större delen av deras ersättning var i form av naturaförmåner, s k stat. I denna ingick bl a bostad. Statarsystemet kom till i början av 1800-talet och nådde sin kulmen i slutet av detta århundrade då det fanns omkring 35 000 statarfamiljer i Sverige. Systemet avskaffades slutgiltigt 1944. Statarna har skildrats litterärt av Ivar Lo-Johansson, Moa Martinson och Jan Fridegård.